

Odnos moralnog rasuđivanja i nekih sociodemografskih karakteristika

Vuković, Mirna

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:225526>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Preddiplomski sveučilišni studij psihologije (jednopredmetni)

Mirna Vuković

Odnos moralnog rasuđivanja i nekih sociodemografskih karakteristika

Završni rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru
Odjel za psihologiju
Preddiplomski sveučilišni studij psihologije(jednopedmetni)

Odnos moralnog rasuđivanja i nekih sociodemografskih karakteristika

Završni rad

Student/ica:
Mirna Vuković

Mentor/ica:
dr.sc. Andrea Tokić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mirna Vuković**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Odnos moralnog rasuđivanja i nekih sociodemografskih karakteristika** rezultat mog vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. rujna 2016.

Sadržaj

<i>Sažetak</i>	3
<i>Abstract</i>	4
<i>1. Uvod</i>	5
<i>1. 1. Definicije i početci mjerenja morala</i>	5
<i>1. 2. Kohlbergova teorija moralnih stadija</i>	6
<i>1. 3. Spolne razlike u moralnom rasuđivanju</i>	9
<i>1. 4. Razvoj moralnog rasuđivanja kroz životni vijek</i>	11
<i>1. 5. Moralno rasuđivanje u kontekstu visokoškolskog obrazovanja</i>	12
<i>1. 6. Mjerenje moralnog rasuđivanja</i>	14
<i>2. Cilj istraživanja</i>	17
<i>3. Problemi i hipoteze</i>	17
<i>4. Metoda</i>	18
<i>4. 1. Ispitanici</i>	18
<i>4. 2. Mjerni instrumenti</i>	18
<i>4. 3. Postupak</i>	20
<i>5. Rezultati</i>	20
<i>6. Rasprava</i>	27
<i>7. Zaključak</i>	31
<i>8. Literatura</i>	32
<i>9. Prilozi</i>	34

Najprihvaćenije teorije morala su kognitivno-razvojne teorije prema kojima je središnja odrednica morala rasuđivanje koje se definira kao prosudba o tom što je u nekoj moralno dvojbenoj situaciji ispravno ili pogrešno učiniti, odnosno što bi pojedinac koji se nalazi u takvoj situaciji trebao učiniti. Iz te skupine teorija najpoznatija je Kohlbergova teorija kognitivno-moralnog razvoja. Kohlberg je u svojim istraživanjima zaključio da se moralni napredak odvija u stadijima, odnosno da se odvija na tri razine: pretkonvencionalnoj, konvencionalnoj i postkonvencionalnoj, a svaka od te tri razine podijeljena je na dva stupnja koji predstavljaju temeljne promjene u socio-moralnoj perspektivi osobe. Tijekom godina utvrđen je niz korelata moralnog razvoja, a kao najistraživaniji ističu se spol i formalno obrazovanje.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati razlike u moralnom rasuđivanju s obzirom na spol, formalno obrazovanje i status zaposlenosti, koristeći novi način operacionalizacije moralnog rasuđivanja tzv. Indeks moralnog rasuđivanja (Proroković, 2016). U istraživanju je sudjelovalo 289 ispitanika, od kojih je bilo 176 žena i 113 muškarca. Ispitanici su se razlikovali po stručnoj spremi, odnosno stupnju formalnog obrazovanja pri čemu su sudjelovala 102 ispitanika sa srednjom stručnom spremom, 115 studenata, 24 ispitanika s višom stručnom spremom te 48 ispitanika s visokom stručnom spremom. Uz podatke sociodemografskih karakteristika, korišten je Test moralnog rasuđivanja (TMR) koji je modificirana verzija Lindovog Testa moralnih kompetencija iz kojeg se mogu izračunati indeks moralnog rasuđivanja te humanistička i konzervativna orijentacija. Viši indeks moralnog rasuđivanja odnosi se na zrelije moralno rasuđivanje, dok se humanistička orijentacija odnosi na orijentiranost prema čovjeku, a konzervativna prema pravilima i normama. Rezultati su pokazali da u varijabli indeksa moralnog rasuđivanja nema razlika s obzirom na spol, stručnu spremu i zaposlenje. U konzervativne orijentacije postoje spolne razlike pri čemu su žene imale više rezultate u odnosu na muškarce. Što se tiče stručne spreme, razlika je također utvrđena samo na varijabli konzervativne orijentacije pri čemu su ispitanici sa srednjom stručnom spremom imali više rezultate od ispitanika s višim razinama stručne spreme.

Ključne riječi: *moralno rasuđivanje, spol, stručna sprema, status zaposlenja*

Abstract

The most accepted theories of moral are cognitive-development theories according to which the central determinant of moral is reasoning. Moral reasoning is defined as a judgment of what is right or wrong thing to do in morally questionable situations and what an individual in this situation should do. In that group of theories, the best known is Kohlberg' s theory of moral-cognitive development. In his research Kohlberg found that moral progress takes place on three levels: preconventional, conventional and postconventional, and that each of these three levels are divided into two stages, which represent a fundamental chance in socio-moral perspective. Over the years many correlates have been brought in connection to moral development, but the most researched have been gender and formal education.

The aim of this study was to examine gender and qualification differences in moral reasoning. This study included 289 participants, of which 176 were women and 113 were men. Participants also differed in qualifications. There were 102 participants with secondary education, 115 students, 24 participants with a college degree and 48 participants with a university degree. Beside the sociodemographic data, Test of Moral Reasoning (TMR) was also used, which is modified version of Lind' s Moral Competencies Test. From TMR can moral reasoning index, conservative and humanistic orientation be calculated. Higher moral reasoning index implies more mature moral reasoning, while humanistic orientation applies to orientation towards people, and conservative applies to orientation towards rules and norms.

The results have shown that there is no gender, qualifications and employment status differences in moral reasoning index. There are gender differences in conservative orientation, where women have higher results than men. As far as qualifications are concerned, there have also been found differences in conservative orientation variable at which participants with secondary education had higher results than participants with higher levels of education.

Keywords: *moral reasoning, gender, qualifications, employment status*

1. Uvod

1. 1. Definicije i početci mjerenja morala

Riječ moral potječe od latinske riječi 'mos, moris' koja znači običaj. Prema definiciji koja se nalazi u rječniku hrvatskog jezika moral se odnosi na *'shvaćanje odnosa prema dobru i zlu u najširem smislu; ukupnost nepisanih društvenih načela, normi, ideala, običaja o ponašanju i odnosima među ljudima koji se nameću savjesti pojedinaca i zajednice u skladu s općim kriterijima o dobru koji vladaju u određenom društvu'* (Anić, 2004).

Postoji mnogo različitih pristupa određivanja morala te su se tijekom povijesti konceptom moralnosti uglavnom bavili filozofi i teolozi. Moral i njegov razvoj postali su predmetom proučavanja psihologa tek početkom 20. stoljeća. Mnošto različitih psihologijskih pravaca pritom stavlja naglasak na različite koncepte pri definiranju morala, tako je primjerice bihevioralna psihologija fokusirana primarno na pitanje ponašaju li se pojedinci sukladno pravilima ponašanja.

Afektivna psihologija smatra da je ponašanje potaknuto isključivo unutrašnjim sklonostima, odnosno motivima, nagonima i sl. koji su praćeni širokom lepezom uzroka kao što su ljudski geni, dojenačko ponašanje ili pak okolinski pritisak. Prema tom, intervencijske strategije za edukaciju i terapijske tretmane bile su osmišljene prvenstveno kako bi oslabile uvjetovanu vezu između podražaja i socijalno neodobravajućih odgovora ili, u drugom slučaju, kako bi se smanjili negativni afekti (mržnja, zavist, agresija) ili osnažili pozitivni afekti (ljubav, pravda, krivnja, sram) (Lind, 1985).

Obje su navedene perspektive bile dovedene u pitanje pojavom kognitivno-razvojnog pristupa koji u središte zanimanja stavlja kognitivne procese poput rasuđivanja te zauzimaju stajalište o moralnom postupanju kao svjesnom izboru (Lind, 1985). Prema kognitivno-razvojnim teorijama, središnja odrednica morala jest proces prosuđivanja u dvojbenim situacijama. Taj se proces kvalitativno mijenja tijekom kognitivnog razvoja i načelno se kreće od rasuđivanja na temeljima osobne perspektive (temeljene na dobivanju nagrade i izbjegavanju kazne) do onoga koje se zasniva na općim načelima pravde i dobronamjernosti (Power, 1994, prema Carpendale, 2000).

Ovaj pristup ne zanemaruje činjenicu da je ljudsko ponašanje kontinuirano evaluirano na temelju socijalno-moralnih pravila, normi, zakona itd., niti niječe afektivne komponente koje su dio svakog ljudskog ponašanja, ali naglašava da moralno ponašanje također ovisi o pojedinčevoj sposobnosti uočavanja moralnih implikacija situacije te organizacije i

konzistentne primjene moralnih pravila i principa na konkretne situacije. Konkretno situacije obično podrazumijevaju više od jednog pravila te su ti višestruki zahtjevi često u konfliktu (Lind, 1985).

Prvi teoretičar koji je razvio sistematičnu teoriju moralno-kognitivnog razvoja bio je Jean Piaget. Njegova istraživanja temeljila su se na dječjem razvoju autonomnih moralnih prosudbi u dobi od 5 do 12 godina, osobito u pogledu dječjih igri (Lind, 1985). Piaget je pretpostavljao postojanje dvaju sukcesivnih stadija moralnog razvoja, heteronomnog i autonomnog. Prema njemu, na početku moralnog razvoja djeca pravila vide kao nešto nepromjenjivo, što donose odrasli te se to naziva heteronomnom moralnošću. Važna značajka ranog kognitivnog razvoja je egocentrizam mišljenja koji djeci onemogućuje zauzimanje perspektive druge osobe zbog čega djeca krše pravila kad im ona ne odgovaraju. Djeca prelaze na autonomni stupanj moralnog rasuđivanja uslijed kognitivnog razvoja i interakcija s vršnjacima, odnosno razvijaju sposobnost djelovanja s osjećajem za reciprocitet i kritičkog sagledavanja pravila te njihove selektivne primjene s ciljem suradnje i međusobnog poštivanja (Hren, 2008). U pogledu moralnog razvoja djece Piaget je uglavnom ostao na spomenutim postavkama i u širim okvirima svoje teorije kognitivnog razvoja nije poklanjao tom aspektu dječjeg razvoja daljnju pozornost. Na osnovi Piagetove teorije, Kohlberg je razvio teoriju moralnog razvoja kojom je ponudio razrađeniji model razvoja moralnog rasuđivanja kroz životni vijek, a prema mnogima Kohlbergova teorija predstavlja svojevrsni nastavak Piagetove teorije (Hren, 2008).

1. 2. Kohlbergova teorija moralnih stadija

Kohlberg je u svojoj teoriji kognitivno-moralnog razvoja naglašavao kognitivnu podlogu moralnih prosudbi te njihovu vezu s moralnim djelima. Vidio je moralizaciju kao proces internalizacije kulturalnih ili roditeljskih normi (Nather, 2013).

U svojim istraživanjima Kohlberg je djeci zadavao niz moralnih dilema, kodirao je njihove odgovore te je našao kako se napredak odvija u stadijima, odnosno, prema njegovom modelu, moralni razvoj se odvija na tri razine: pretkonvencionalnoj, konvencionalnoj i postkonvencionalnoj. Svaka od te tri razine podijeljena je na dva stupnja koja predstavljaju temeljne promjene u socio-moralnoj perspektivi osobe. Iz razvojne perspektive, pretkonvencionalna razina karakteristična je za djecu u dobi između 10 i 13 godina te nakon toga dolazi do prijelaza na konvencionalnu razinu koja je za većinu zapravo konačna razina. Prelazak na postkonvencionalnu razinu događa se krajem adolescencije ili

u mlađoj odrasloj dobi, međutim većina ljudi ipak nikad ne dosegne tu razinu (Kohlberg, 1986, prema Carpendale, 2000). Stupnjevi moralnog razvoja pojavljuju se u invarijantnom redu tj. svaki novi stupanj je viši od prethodnog i uključuje prijašnji, a pojedinac ne može stići na viši stupnja ako nije prošao niži. Prema ovoj teoriji, uloga kronološke dobi jest reprezentacija razdoblja u kojima bi većina ljudi trebala doseći onaj stupanj moralne zrelosti i promjene načina razmišljanja koja su potrebna za prelazak na idući stadij, međutim ona kao takva, bez ostalih aspekata, ne znači da će pojedinac prijeći na idući stadij moralnog razvoja.

Tablica 1. Shematski prikaz Kohlbergove teorije moralnog razvoja

Razina	Stupanj	Opis
Pretkonvencionalna razina (do 13. godine)	Orijentacija na nagradu i poslušnost	Fizičke posljedice djela određuju koliko je ono dobro/loše, bez obzira na ljudsko značenje/vrijednost tih posljedica
	Stupanj osobnog interesa i razmjene	Ispravan čin sastoji se od onog što instrumentalno zadovoljava nečije potrebe te povremeno potrebe drugih
Konvencionalna razina (adolescencija)	Stupanj zajedničkih interpersonalnih očekivanja, odnosa i konformnosti	Pojedincu je bitno da se pokaže kao dobra, poštena i moralna osoba, a moralno je ono što je u skladu s očekivanjima bliskih osoba te se određuje u terminima stereotipnih uloga
	Normativni stupanj	Izjednačavanje morala i zakona; poštivanje autoriteta, fiksnih pravila i zakona
Postkonvencionalna razina (kasna adolescencija/mlađa odrasla dob)	Stupanj temeljne pravde i društvenog ugovora	Ispravna djela definirana u terminima generalnih individualnih prava i standarda koji su kritički preispitani i usuglašeni od strane društva
	Stupanj općih etičkih načela	Vođenje općim etičkim načelima koji su iznad zakona i društva, baziranih na osiguravanju jednakosti i pravde za sve

Kohlberg i Hersh (1977) opisuju specifične promjene u moralnom razvoju pa tako navode da jena pretkonvencionalnoj razini dijete osjetljivo na kulturalna pravila i oznake dobrog i lošeg, ispravnog ili pogrešnog, ali ono interpretira ove oznake u terminima fizičkih ili

hedonističkih posljedica djela (nagrada, kazna, razmjena usluga) ili u terminima fizičkih moći osoba koje proglašavaju ta pravila. Razina je podijeljena na dva slijedeća stupnja:

Prvi stupanj je orijentacija na kaznu i poslušnost na kojem fizičke posljedice djela određuju to koliko je ono dobro ili loše, bez obzira na ljudsko značenje ili vrijednost tih posljedica. Ovaj stupanj karakterizira egocentrizam mišljenja te nemogućnost uzimanja u obzir tuđih perspektiva.

Stupanj osobnog interesa i razmjene je drugi stupanj. Na ovom stupnju ispravan čin sastoji se od onog što instrumentalno zadovoljava nečije potrebe te povremeno potrebe ostalih. Ljudski odnosi su viđeni kao slični onima na tržnici. Elementi poštenja, recipročnosti te jednakosti dijeljena su prisutni, ali su uvijek interpretirani u terminima fizičkog ili pragmatičnog.

Konvencionalnu razinu karakterizira društvena perspektiva moralnog rasuđivanja te moral određuju dobra djela i poštivanje društvenih konvencija. Dakle, na ovoj razini je bitno ispuniti očekivanja društva i poštovati zakone koji su doneseni s namjernom uspostavljanja reda te ih nije potrebno propitivati. Ova razina također je podijeljena na dva stupnja: Treći stupanj je stupanj zajedničkih interpersonalnih očekivanja, odnosa i konformnosti. Na ovom stupnju pojedincu je bitno da se pokaže kao dobra, poštena i moralna osoba, a moralno je ispravno ono što je u skladu s očekivanjima bliskih osoba te se određuje u terminima stereotipnih uloga. Na normativnom stupnju, koji je četvrti stupanj, dolazi do izjednačavanja morala i zakona. Pojedinaac je orijentiran na poštivanje autoriteta, fiksnih pravila i zakona te održavanje društvenog poretka. Zakoni služe ljudima, odnosno tu su da bi ih se poštivalo, a na taj način se pridonosi dobrobiti svih ljudi općenito.

Između konvencionalnog stadija i postkonvencionalnog stadija nalazi se tzv. prijelazno razdoblje. U tom stadiju pojedinci vide konvencionalni moral kao relativan i proizvoljan, ali još nisu otkrili univerzalne etičke principe.

Na postkonvencionalnoj razini postoji jasna namjera za definicijom moralnih vrijednosti i principa koji imaju vrijednosti i primjene odvojene od autoriteta grupa ili pojedinaca koji drže te principe te odvojene od pojedinčeve identifikacije s tim grupama. Ova razina također ima dva stupnja:

Stupanj temeljne pravde i društvenog ugovora je peti stupanj na kojem su ispravna djela definirana u terminima generalnih individualnih prava i standarda koji su kritički preispitani i usuglašeni od strane cijelog društva. Postoji jasna svjesnost relativizma

osobnih vrijednosti i mišljenja. Osim onog što je konstitucionalno i demokratski usuglašeno, ono što je ispravno je pitanje osobnih vrijednosti i mišljenja. Zakon i moral se ne izjednačavaju kao na četvrtom stupnju, nego se na njih gleda kao na one proistekle iz temeljnih moralnih načela te se prepoznaje mogućnost sukoba zakona i morala. Moralni sudovi proizlaze iz suprotstavljenosti prava pojedinca i društvenih normi.

Stupanj općih etičkih načela najviši je stupanj moralnog rasuđivanja te je teoretski vrhunac moralnog razvoja. Na ovom stupnju pojedinac se vodi općim etičkim načelima koja su iznad zakona i društva, a baziraju se na osiguravanju jednakosti i pravde za sve ljude te na poštivanju ljudskog dostojanstva bez obzira na ono što je propisano zakonom. Ako zakon ne ide u prilog dobrobiti ljudi, pojedinci na ovom stupnju ga ignoriraju ili čak protestiraju protiv njega.. (Kohlberg i Hersh, 1977). U Kohlbergovim istraživanjima moralnog razvoja šesti stadij ostao je uglavnom na razini teorije, jer je pronađen samo u osoba s visokim obrazovanjem u području filozofije, morala i etike (Hren, 2008).

Na osnovu pretpostavki svoje teorije Kohlberg je konstruirao instrument za mjerenje moralnog rasuđivanja koji je nazvan *Intervju moralnih prosudbi* (engl. *Moral Judgement Interview- MJI*). Radi se o polustrukturiranom intervjuu u kojima ispitanik odgovara na pitanja povezana s hipotetskim dilemama te se kod svake treba opredijeliti za moralno ispravan postupak i objasniti svoj odabir (Hren, 2008). Nakon Kohlbergovog Intervjua moralnih prosudbi, konstruiran je niz drugih mjernih instrumenata za mjerenje moralnog rasuđivanja koji će, kao i sam MJI, biti detaljnije opisani u daljnjem tekstu.

Kohlbergova teorija je, kao malo koja teorija u psihologiji, potakla brojna istraživanja s ciljem njene provjere te je, usprkos velikom broju kritičara, i dalje dobro prihvaćena u znanstvenoj javnosti.

1. 3. Spolne razlike u moralnom rasuđivanju

Jedna od najistraživanijih pitanja u domeni moralnog rasuđivanja tiče se razlika između muškaraca i žena. Pitanje spolnih razlika u moralnom rasuđivanju posebno je pobudilo interes istraživača zbog prvih Kohlbergovih nalaza koji su sugerirali da žene rasuđuju na prvom stupnju konvencionalne razine, dok muškarci rasuđuju na drugom stupnju. Kohlberg je pokazao da razina rasuđivanja dječaka i djevojčica varira s dobi. Tako je u ranijoj dobi razina rasuđivanja viša za djevojčice, dok je u kasnijoj dobi viša za dječake. Zanimljiv je i nalaz da je razina rasuđivanja djevojčica i mladih žena nezavisna od onih njihovih roditelja, dok to nije slučaj kod dječaka čije su razine rasuđivanja uglavnom istovjetne

onima njihovih roditelja. Međutim, ovaj trend smanjuje se s dobi (Haan, Langer i Kohlberg, 1976).

Nalazi istraživanja koja su se bavila pitanjem spolnih razlika ipak nisu konzistentni. Ranija istraživanja, uključujući Kohlbergova, uglavnom ukazuju na spolne razlike koje idu u prilog muškarcima (Holstein, 1976., Park i Johnson, 1984.), dok kasnija istraživanja ukazuju na značajne spolne razlike u moralnom rasuđivanju (Maqsdud, 1988.).

Kohlbergovim tvrdnjama o spolnim razlikama suprotstavila se, između ostalog, i Gilligan. Gilligan je prva istaknula kako se Kohlbergov rad temelji na istraživanjima u kojima su uzorak sačinjavali samo muškarci, što je dovelo do preispitivanja cjelovitosti njegove teorije i načina mjerenja moralnog rasuđivanja. Gilligan je proučavala žene dajući im dileme temeljene na realnim životnim situacijama te je zaključila da se glavna briga žena po pitanju moralnog rasuđivanja tiče brige za druge i održavanja kvalitete odnosa. Ovakva orijentacija bila je suprotstavljena Kohlbergovoj, čiji su ispitanici rasuđivali na temelju hipotetskih dilema te su više bili usmjereni na pitanja pravde (Galotti, 1989).

Kako Gilligan i Attanucci (1988) objašnjavaju, muškarcima problemi predstavljaju moralne dileme kad one uključuju suprotstavljene tvrdnje o pravima. Žene, s druge strane, razmišljaju o problemima kao moralnima kad oni uključuju patnju drugih ljudi. Dok je muškarcima primarni moralni imperativ tretiranje svih jednako, ženama je to briga za druge i sebe. Tako muškarci uglavnom donose odluke primjenjujući pravila na pravedan način i nepristrano, dok žene teže traženju rješenja za očuvanje emocionalne povezanosti (prema Galotti, 1989). Slično, muškarci se nastoje osvrnati unatrag te prosuđivati jesu li moralne odluke bile točne ili ne pitajući se jesu li dobro primijenili pravila, dok žene teže propitivanju jesu li odnosi ostali sačuvani te jesu li ljudi povrijeđeni. Ovdje je, dakle, naglasak na kvaliteti odnosa prije nego na nepristranosti (Mathurishna i Govender, 2011). Prema Prattu, Goldingu, Huteru i Sampsonu (1989), spolne razlike u moralnom rasuđivanju su zapravo odraz različitih tipova realnih životnih problema s kojima se suočavaju muškarci i žene. Drugim riječima, socijalna iskustva muškaraca i žena razlikuju se u svakodnevnom životu te mogu objasniti prirodu moralnih iskustava na koja se odnose. Međutim, neki istraživači izvještavaju o učestalijem korištenju modaliteta brige i kod muškaraca i kod žena, ovisno o razini važnosti i stupnju težine problema.

Iako većina kasnijih istraživanja ipak ne uspijeva dokazati postojanje spolnih razlika u Kohlbergovim stadijima moralnog rasuđivanja, istraživanja u kojima su se nastojale ispitati

razlike u moralnim orijentacijama manje su jasna i konačna. Iako prema većini istraživanja postoji više moralnih orijentacija, nejasno je mogu li se one pouzdano povezati sa spolom (Jeffrey i Hyde, 2000). Walker je (1989), u svom longitudinalnom istraživanju, u kojem je sudjelovalo 233 ispitanika u dobnoj rasponu od 5 do 63 godine, ispitao niz dilema vezanih uz Gilliganin model moralnih orijentacija, ali i Kohlbergov model moralnih stadija. Ispitanici su odgovarali na niz hipotetskih, ali i stvarnih životnih dilema te nisu utvrđene nikakve spolne razlike ni u jednom od dva navedena modela tj. muškarci i žene nisu se razlikovali u moralnim orijentacijama, ali ni u stadijima na kojima rasuđuju.

Kao što je vidljivo, nalazi navedenih istraživanja su nekonzistentni; dok se u određenom dijelu istraživanja pronalaze spolne razlike u moralu, bilo u moralnoj orijentaciji ili stadiju rasuđivanja, u drugima se pak takve razlike ne pronalaze. U svakom slučaju, jasno je da mlade generacije sa sobom nose potencijal za spontalno balansiranje između rodnih uloga i jednakih odnosa među spolovima. Realizacija ovih prilika uvelike ovisi o socio-kulturalnim uvjetima u kojima mladi žive te velik broj varijabli treba biti uzet u obzir pri interpretaciji bilo kakvih nalaza (Redžić, 2015).

1. 4. Razvoj moralnog rasuđivanja kroz životni vijek

Piaget je uglavnom tvrdio da razvoj stadija rasuđivanja završava tijekom adolescencije. Kohlberg je, međutim, naknadno ustanovio da je razvoj postkonvencionalnog moralnog rasuđivanja (5. stadij), koji uključuje recipročnu vezu između sustava prava i sustava obaveza, zapravo fenomen odrasle dobi. Pretpostavka da dolazi do strukturalnih promjena stadija moralnog razvoja u odrasloj dobi bila je poprilično kontroverzna te dugo vremena nije postojao velik broj istraživanja koji bi takvu pretpostavku mogli potvrditi ili pak opovrgnuti (Armon i Dawson, 1984).

Tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća došlo je do porasta interesa ka empirijskim istraživanjima razvoja moralnog rasuđivanja kod odraslih osoba u razvojnoj literaturi (Colby i Panon, 1992, 1995, Walker i suradnici, 1995, prema Armon i Dawson, 1984). Problem kod većine istraživanja razvoja moralnog rasuđivanja jest korištenje transverzalnog nacrt. Jedno ispitivanje moralnog rasuđivanja kroz različite dobne skupine može identificirati povezanost između dobi i stadija moralnog rasuđivanja kroz različite dobne skupine, ali oni su od ograničene koristi za razvoj, odnosno prelazak iz jedne faze u drugu tijekom životnog vijeka. Također, u većini istraživanja adolescenti i mlađi odrasli su dobro reprezentirani dok isto nije slučaj kad su u pitanju djeca i stariji odrasli. Tako nalazi

iz istraživanja u kojem se uzorak sastojao od skupine ograničenog dobnog raspona, ali i trajanja imaju problema u zaključivanju dolazi li do pozitivnog moralnog razvoja u odrasloj dobi što može objasniti ponekad kontradiktorne nalaze po pitanju razvoja morala u odrasloj dobi (Armon i Dawson, 1984).

Neka od istraživanja izvještavaju i razvojem stadija moralnog rasuđivanja tijekom životnog vijeka, a druga ne. Pratt i suradnici (1994), nisu našli promjene u stadijima moralnog rasuđivanja tijekom 4-godišnjeg perioda kod 64 osobe u dobi između 30 i 80 godina. Slično, koristeći transverzalni nacrt istraživanja, Commons i sur. (1989). nisu dobili značajnu povezanost između stadija moralnog rasuđivanja u grupi od 81 člana Mense (koji su izdvojeni po visokim rezultatima na IQ testovima), u dobi od 18 do 83 godine.

U suprotnosti s navedenim nalazima istraživanje koje je naveo Walker (1989) koji je istraživao sekvencijalni razvoj tijekom dvogodišnjeg perioda u grupi ispitanika u dobi od 2- 15 godina te njihovih roditelja te je našao značajnu pozitivnu promjenu u stadijima moralnog rasuđivanja u objema dobnim skupinama. Slično, u transverzalnoj analizi podataka iz rane faze navedenog istraživanja, Armon (1984) je izvjestio o kurvilinearnoj povezanosti između dobi i stadija moralnog rasuđivanja sa strmim porastom u bodovima tijekom djetinjstva, umjerenim porastom u odrasloj dobi i relativnoj stabilnosti u starijoj odrasloj dobi.

U većini istraživanja prosječni rezultat stadija moralnog rasuđivanja nastavlja rasti do srednje odrasle dobi te stagnira ili čak opada u starijoj odrasloj dobi, međutim nalazi o promjenama u moralnom rasuđivanju u starijoj odrasloj dobi nisu konzistentni (Armon i Dawson, 1984).

Nadalje, u prilog promjenama u moralnom rasuđivanju odraslih osoba idu i nalazi istraživanja koji ukazuju na to da kad se postkonvencionalno rasuđivanje i pojavi, to se najčešće dogodi u kasnim dvadesetim godinama ili tek u kasnim tridesetim godinama (Colby i sur., 1983). Slično, u istraživanjima s adolescentima i mlađim odraslima (Higgins, 1980; Kohlberg i Higgins, 1984., prema Armon i Dawson, 1984) post- konvencionalno rasuđivanje nije bilo nađeno.

1.5. Moralno rasuđivanje u kontekstu visokoškolskog obrazovanja

Povezanost visokoškolskog obrazovanja s razvojem moralnog rasuđivanja, a posebice uzročnu vezu u tom odnosu, teško je istraživati. Prvo, uglavnom ne postoji mogućnost nasumičnog rasporeda ispitanika u skupine, što eliminira mogućnost eksperimentalnog nacrt. Zbog toga ostaje mogućnost provođenja kvazi-eksperimentalnih istraživanja koji imaju manju mogućnost izvođenja zaključaka. Ipak, veći broj istraživanja upućuje na povezanost između visokoškolskog obrazovanja i napretka u moralnom rasuđivanju (Hren, 2008).

Niz istraživanja pronašao je pozitivnu povezanost između formalnog obrazovanja i moralnog rasuđivanja (Izzo, 2000; Mamburg, 2001; McNeel, 1994; Perez-Delgado i Oliver, 1995; Rest, 1988; Rest, Narvaez, Bebeau i Thoma, 1999; Walker, Rowland i Boyes, 1991; WindsoniCappel, 1999, prema Nather, 2013). Formalno obrazovanje je prediktor kompleksnijeg moralnog rasuđivanja zbog toga što su pojedinci koji traže visoko obrazovanje uglavnom oni koji uživaju u učenju, zainteresirani su za vlastiti rast, napreduju u intelektualno i socijalno poticajnom okruženju te ih više zanimaju socijalne dileme (Nather, 2013).

Prema Restu, Deemeru, Barnettu, Spickelmieru i Volkeru (1986) formalno obrazovanje i dob objašnjavaju 30- 50 % varijance rezultata na DIT- u, što su zaključili na osnovu 30 objavljenih članaka koji su ispitivali utjecaj navedenih faktora na porast moralnog rasuđivanja. Kao što su Rest i sur. (1986). prikazali u desetgodišnjoj longitudinalnoj studiji, formalno obrazovanje imalo je znatno veći doprinos od dobi na rezultatima DIT- a.

U literaturi se nalaze tri vrste istraživanja koje se bave odnosom visokoškolskog obrazovanja i moralnog rasuđivanja. Prva vrsta su ona koja koriste transverzalni nacrt uspoređujući studente različitih godina studija. Jedno od takvih istraživanja je i Restovo iz 1979. godine koje pokazuje da formalno obrazovanje objašnjava 50% varijance rezultata na TOT- u.

Druga vrsta istraživanja su longitudinalni nacrti. Tako je u jednom longitudinalnom istraživanju praćeno 102 ispitanika od srednje škole do deset godina nakon mature te se pokazalo da su u početku svi sudionici napredovali u moralnom rasuđivanju. Međutim, u kasnijim su se mjerenjima pokazale razlike. Moralno se rasuđivanje nastavilo razvijati u ispitanika koji su završili fakultet, dok su se rezultati kod ispitanika koji nisu studirali čak snizili. Što se tiče ispitanika koji su prekinuli studiranje, njihovi rezultati su se zaustavili na razini na kojoj su bili dok su studirali. Pohađanje fakulteta objasnilo je 38 % varijance u

rezultatima, a taj se učinak održao i kad su statistički isključeni početni rezultati na TOT- u (Rest i Deemer, 1986, prema Hren, 2008).

Treća vrsta istraživanja su nacrti koji ispituju samo studente, ali pokušavaju odrediti stupanj njihove uključenosti u studiranje pri čemu se nastoji usporediti moralno rasuđivanje uključenijih nasuprot onih manje uključenih u to iskustvo. Termin *uključenosti* pokušala je operacionalizirati Deemerova u svojoj disertaciji 1987. (prema Hren, 2008) koja je uvela varijablu obrazovne orijentacije koju je karakterizirao trud oko studija, uživanje u akademskom životu idejama, čitanju, raspravama i druženje s kolegama podjednako ozbiljnim studentima. Studenti koji su imali visoke rezultate na toj varijabli također su postizali i više rezultate na TOT- u. Kad su se statistički kontrolirale druge varijable, obrazovna je orijentacija objasnila 12.6 % varijance rezultata na TOT- u (Rest i Narvaez, 1998, prema Hren, 2008).

Među korelatima moralnog rasuđivanja uvrštava se i socioekonomski status. Blacksher (2002). navodi kako su osobe nižeg socioekonomskog statusa lošijeg zdravlja te kraće žive od osoba više SES- a. Osim toga, niži SES povezuje se s nižim samopoštovanjem, nižom samoučinkovitošću te većom hostilnošću i cinizmom. Navodi se kako socioekonomska deprivacija može smanjiti razvojselva i kapaciteta potrebnih za moralno djelovanje kao što su kapacitet za samoodređenje i stvaranje vlastitog života. S druge strane, prema nekim autorima (Tronto, 1987., prema Jeffee i Hyde, 2000). u istraživanjima moralnih orijentacija su često pomiješani spol te podređeni ili manjinski status. Prema njima, podređen status, koji je često bio karakterističan za žene, promiče brigu za druge iz razloga što ti drugi određuju njihove rezultate i utjecaj. Neki istraživači (Beal i sur. (1987), prema Jeffee i Hyde, 2000), međutim, tvrde da niski socijalni status promiče orijentiranost za pravdu zato što to na neki način ispravlja socijalnu nepravdu s kojom se suočavaju manjine i podređene skupine. Gerrard i Beal (1993) zaključili su da djeca iz ruralnih, radničkih klasa više naglašavaju prava od djece iz bogatijih sveučilišnih predgrađa, a slične nalaze dobile su Gilligan i Attanucci (1988) u istraživanju sa studentima koji su bili pripadnici manjina (prema Jeffee i Hyde, 2000). U svom istraživanju Jeffee i Hyde (2000) ipak nisu potvrdile utjecaj socioekonomskog statusa na moralne orijentacije.

1. 6. Mjerenje moralnog rasuđivanja

Jedan od Kohlbergovih doprinosa istraživanju moralnog razvoja je i konstrukcija prvog mjernog instrumenta za mjerenje razvoja moralnog rasuđivanja nazvanog Intervju

moralnih prosudbi (engl. Moral Judgment Interview) (Hren, 2008). Forma navedenog mjernog instrumenta jest polustrukturirani intervju na kojem ispitanici odgovaraju na pitanja povezana s deset hipotetskih dilema te se kod svake od njih trebaju opredijeliti za moralno ispravan postupak te objasniti svoj odabir (Boban, 2015). Takav način mjerenja moralnog rasuđivanja je napušten zato što zahtijeva iznimnu uvježbanost ispitivača, zbog donekle subjektivne određenosti rezultata te zbog toga što bi se ispitanici trebali izražavati kao „moralni filozofi“ (Hren, 2008).

Kohlbergov utjecaj je, međutim, vidljiv i danas. Tako se primjerice neokohlbergovski pristup, čiji su začetnici Rest i suradnici, nadovezuje upravo na njegov rad. Instrument koji je konstruirao Rest (1973) je alternativa Intervjuu moralnih prosudbi, a nazvan je Testom određivanja tema (TOT; engl. Defining Issues Test- DIT). Test je namijenjen za skupno testiranje i objektivno ocjenjivanje moralnog rasuđivanja pojedinaca starijih od 12 godina te upravo iz tog razloga mjerenje započinje s drugim stupnjem moralnog rasuđivanja. TOT se sastoji od pet priča, a u svakoj od njih je jedna moralna dvojba za koju su ispitanicima ponuđeni odgovori zamišljenih likova, a ispitanici trebaju prepoznati ispravan odgovor. Prednost ovog mjernog instrumenta nad Kohlbergovim jest prevladavanje teškoće verbalizacije odgovora ispitanika, a kao nedostaci se ističu njegov opseg i relativno duga primjena te nepostojanje jedinstvene mjere kao indikatora opće razine moralnog rasuđivanja (Proroković, 2016).

Osim navedenih mjernih instrumenata, valja spomenuti i Thomin (2005) instrument za mjerenje posrednih koncepata kod adolescenata (engl. Intermediate Concept Measure for Adolescents- AD- ICM), koji mjeri moralni stav povezan s realnim životnim kontekstom, a temeljen je na pretpostavci o postojanju univerzalnih vrijednosti ili vrlina koje su sastavni dio identiteta i moralnog karaktera (npr. iskrenost, samokontrola, pravičnost, odgovornost itd).

Na sličnoj pretpostavci zasniva se i Lindov mjerni instrument za procjenu tzv. moralne kompetencije koji se u novije vrijeme relativno često primjenjuje u različitim kulturnim okruženjima, prvenstveno zbog svoje praktičnosti. Navedenim instrumentom Lind je pokušao premostiti neke nedostatke navedenih mjernih instrumenata i učiniti ih jednostavnima za primjenu u praksi. Na temelju pretpostavki da ljudi iz različitih kultura kao i ljudi unutar iste kulture imaju različite moralne standarde, ali također i na temelju pretpostavke da, prema univerzalnoj moralnoj filozofiji, postoje zajednička moralna načela

za koja se smatra da vrijede u različitim kulturama te pružaju osnovu za razvoj kulturno oslobođenih kompetencija moralnog rasuđivanja, razvio je *teoriju dvostrukog aspekta moralnog ponašanja* te je predložio mjerni instrument za određivanje ovog konstrukta tzv. *Test moralne kompetencije* (MJT, engl. Moral Judgment Test, Lind, 1985) (Lind 2003, prema Proroković, 2016). U ovom testu ispitanik se mora suočiti s argumentima suprotnima njegovom stajalištu o nekom problemu, a kao mjera je predložen tzv. C- indeks. Međutim, C-indeks kao mjera moralne kompetencije ima i značajan nedostatak jer način njegova izračunavanja teoretski omogućuje da pojedinac koji daje visoku važnost argumentima koji korespondiraju niskim razinama moralnog rasuđivanja a nisku važnost argumentima koji se odnose na visoke faze moralnog rasuđivanja, može postići neopravdano visok rezultat na testu. Također kao još jedan nedostatak navodi se i sadržaj druge dileme koja se tiče potencijalne eutanazije za teško oboljelu osobu od karcinoma, što se u praksi pokazalo kao frustrirajuća situacija za mnoge ispitanike koji imaju slična iskustva s bliskim osobama. Kako bi se nadvladali navedeni nedostaci MJT- a Proroković (2016) je konstruirala Test moralnog rasuđivanja (TMR). Za razliku od MJT-a u kojem se kao mjera moralnog rasuđivanja računa C indeks, u TMR-u se kao mjera predlaže indeks moralnog rasuđivanja (IMR) koji se temelji na procjeni odstupanja od „optimalnog profila“. Prema pretpostavci koja proizlazi iz definicije optimalnog profila, osoba s najvećom razinom moralnog rasuđivanja je ona koja procjenjuje najvažnijim argumentom onaj koji predstavlja najviši (šesti) stupanj moralnog rasuđivanja, za jedan stupanj manje procjenjuje argument koji predstavlja peti stupanj i tako redom do argumenta koji predstavlja najniži (prvi) stupanj moralnog rasuđivanja. Cilj konstrukcije testa je, osim nadvladavanja nedostataka MJT- a bio i iskorištavanje njegovih prednosti kao što je jednostavna i kratka primjena. Osim indeksa moralnog rasuđivanja, na ovom testu mogu se dobiti i dva parametra za koje autorica smatra da mogu biti gruba mjera svjetonazorske orijentacije: humanistička i konzervativna orijentacija, što je novina ovog testa u odnosu na njegove prethodnike. S obzirom da se u ovom testu koriste različita mjera moralnog rasuđivanja, nastojalo se ispitati dobivaju li se korištenjem ovog testa isti ili slični rezultati kakvi su se dobivali korištenjem njegovih prethodnika.

2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati odnos moralnog rasuđivanja sa sociodemografskim karakteristikama ispitanika poput spola, stručne spreme i zaposlenja.

3. Problemi i hipoteze

1. Ispitati postoje li razlike u moralnom rasuđivanju između
 - a) Muškaraca i žena
 - b) Osoba s različitim stupnjem obrazovanja
 - c) Osoba s različitim statusom zaposlenosti
2. Ispitati razlike u humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji između
 - a) Muškaraca i žena
 - b) Osoba s različitim stupnjem obrazovanja
 - c) Osoba s različitim statusom zaposlenosti

1. a) S obzirom na nalaze novijih istraživanja prema kojima nema spolnih razlika u moralnim orijentacijama, ali i stadijima na kojima muškarci i žene rasuđuju, za pretpostaviti je da se muškarci i žene neće razlikovati u indeksu moralnog rasuđivanja.

b) S obzirom na to da su pojedinci koji teže visokom obrazovanju ujedno oni koji su više orijentirani za vlastiti razvoj te napreduju u poticajnoj okolini, za pretpostaviti je da će ispitanici višeg stupnja obrazovanja imati više rezultate na indeksu moralnog rasuđivanja.

c) S obzirom na to da varijabla zaposlenja opisuje širu socioekonomsku sliku, za pretpostaviti je da neće imati utjecaj na rezultate ispitanika na varijablama indeksa moralnog rasuđivanja.

2. a) U skladu s većinom novijih istraživanja prema kojima nema razlika u moralnim stadijima i orijentacijama s obzirom na spol za pretpostaviti je da neće biti spolnih razlika ni u humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji.

b) S obzirom na način formiranja rezultata na varijablama humanističke i konzervativne orijentacije, za pretpostaviti je da će ispitanici višeg stupnja obrazovanja imati više

rezultate na varijabli humanističke orijentacije te niže rezultate na varijabli konzervativne orijentacije od ispitanika sa srednjom stručnom spremom.

c) Za pretpostaviti je da varijabla zaposlenja neće imati utjecaj ni na rezultat na humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji.

4. Metoda

4.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 289 ispitanika koji žive na području Zadra i Splita, od kojih je bilo 176 žena ($M= 30,16$, $SD= 11,57$) te 113 muškaraca ($M= 29,18$, $SD= 11,76$) u dobi od 18 do 64 godine. Uzorak su činili ispitanici različitog stupnja obrazovanja, tako da je u ukupnom uzorku bilo 102 ispitanika sa završenom srednjom školom, 115 studenata, 24 ispitanika sa višom stručnom spremom te 48 ispitanika sa visokom stručnom spremom.

Što se tiče statusa vezanog uz zaposlenost 30 ispitanika bilo je nezaposleno, 92 ispitanika su bila zaposlena, sudjelovalo je 6 umirovljenika te 92 studenta.

4.2. Mjerni instrumenti

a) Upitnik sociodemografije

Upitnik sociodemografskih karakteristika konstruiran je za ovo istraživanje te je, između ostalog, sadržavao pitanja o spolu ispitanika, stručnoj spremi i statusu zaposlenja.

b) Test moralnog rasuđivanja

Test moralnog rasuđivanja (TMR) konstruirala je Proroković (2016) kao modificiranu verziju Lindovog Moral Judgment testa (1985, kasnije preimenovan u Moral Competence Test). TMR sastoji se od dvije detaljno opisane moralne dileme u kojima pojedinac/akter iz priče donosi određenu odluku. Za svaku od donesenih odluka predloženo je po šest *pro* *contra* argumenata koji opravdavaju, odnosno ne opravdavaju odluku pojedinca, te koji su po svom sadržaju prilagođeni

Kohlbergovim fazama moralnog razvoja. Zadatak ispitanika je da na skali od šest stupnjeva (bez mogućnosti neutralnog odgovora) procjeni u kojoj mjeri su mu prihvatljivi/neprihvatljivi predloženi argumenti, što omogućuje procjenu „optimalnih“ odgovora na šest teoretskih razina moralnog rasuđivanja.

Cilj ovog testa je prevladavanje nedostataka Lindovog MIJ. Za razliku od Lindovog C-indeksa, u ovom testu se kao mjera moralnog rasuđivanja (moralne kompetencije) predlaže tzv. IMR (indeks moralnog rasuđivanja) koji se temelji se na procjeni odstupanja od „optimalnog profila“. Definiranje optimalnog profila polazi od pretpostavke da će osoba s najvećom razinom moralnog rasuđivanja biti ona koja procjenjuje najvažnijim argumentom (u potpunosti prihvatljivim) onaj koji predstavlja najviši, šesti stupanj moralnog rasuđivanja, za jedan stupanj manje prihvatljivim procjenjuje argument koji predstavlja peti stupanj tako redom do onog argumenta koji predstavlja najniži, prvi stupanj moralnog rasuđivanja, a koji procjenjuje kao potpuno neprihvatljiv argument. IMR predstavlja parametar koji varira u rasponu od 0 do 1 gdje niži rezultat ukazuje na nižu razinu moralnog rasuđivanja, a viši rezultat na višu razinu.

Kako bi se vidjelo na kojim razinama moralnog rasuđivanja pojedinci daju najviše procjene treba izračunati njihove rezultate u okviru pojedinih podstupnjeva, a ukupni rezultat formira se kao prosječan rezultat na četirima česticama koje se na taj stupanj odnose uz pridodanu konstantu.

Osim indeksa moralnog rasuđivanja, mogu se izračunati i dvije mjere koje se dobivaju kombinacijom specifičnih odgovora u okviru dviju dilema, a to su humanistička i konzervativna orijentacija koje se temelje na dominantnosti stavova iskazanih na prvoj i drugoj dilemi. Humanistička orijentacija (HO) predstavlja prosjek odgovora na *pro* argumentima prve dileme i *contra* argumentima druge dileme te se odnosi na orijentiranost „prema čovjeku“. Pokazalo se, primjerice, kako je rezultat na humanističkoj orijentaciji viši kod studenata „prema čovjeku“ usmjerenih studijskih grupa (psihologija, medicina itd.). Konzervativna orijentacija (KO) računa se kao prosjek odgovora na *contra* argumentima prve dileme i *pro* argumentima druge dileme te se odnosi na orijentaciju „prema pravilima i normama“. Osim toga, iz rezultata ovog testa također se mogu dobiti profili rasuđivanja po Kohlbergovih šest faza rasuđivanja.

4. 3. Postupak

Ispitivanje je provedeno na području Republike Hrvatske, konkretnije na području Zadra i Splita. Uzorak je prikupljen metodom snježne grude te se istraživanje najvećim dijelom provodilo individualno, osim u slučajevima kada je bilo moguće istovremeno okupiti više ispitanika, što je bio slučaj na uzorku studenata.

Svi ispitanici su bili kratko informirani o istraživanju te su potom bili zamoljeni za pristanak da u njemu sudjeluju. Ispitanicima je posebno naglašeno kako je istraživanje u potpunosti anonimno (ne zahtijeva nikakve njihove osobne podatke) te da će se analiza rezultata provoditi na grupnoj razini. Ispitivanje je provedeno na klasičan način tipa papir-olovka i trajalo je u prosjeku od 15 do 30 minuta, ovisno o motivaciji ispitanika.

Prije statističke analize rezultata izbačeni su neupotrebljivi rezultati ispitanika zbog neadekvatnog ispunjavanja upitnika- preskakanje čestica i/ili sustavno zaokruživanje istoga broja na većini čestica.

5. Rezultati

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos moralnog rasuđivanja i sociodemografskih karakteristika, konkretnije spola, stručne spreme i zaposlenja, pri čemu su postavljena dvaproblema. Rezultati su prikazani redom odgovarajući na svaki dio problema pojedinačno.

Prvenstveno su izračunati deskriptivni parametri, odnosno aritmetička sredina (M) i standardna devijacija (SD) za muškarce (M) i žene (Ž).

Tablica 1 Prikaz osnovnih deskriptivnih parametara (aritmetička sredina, standardna devijacija i Kolmogorov- Smirnov test) pojedinih parametara Testa moralnog rasuđivanja za žene (N= 176) i muškarce (N= 113)

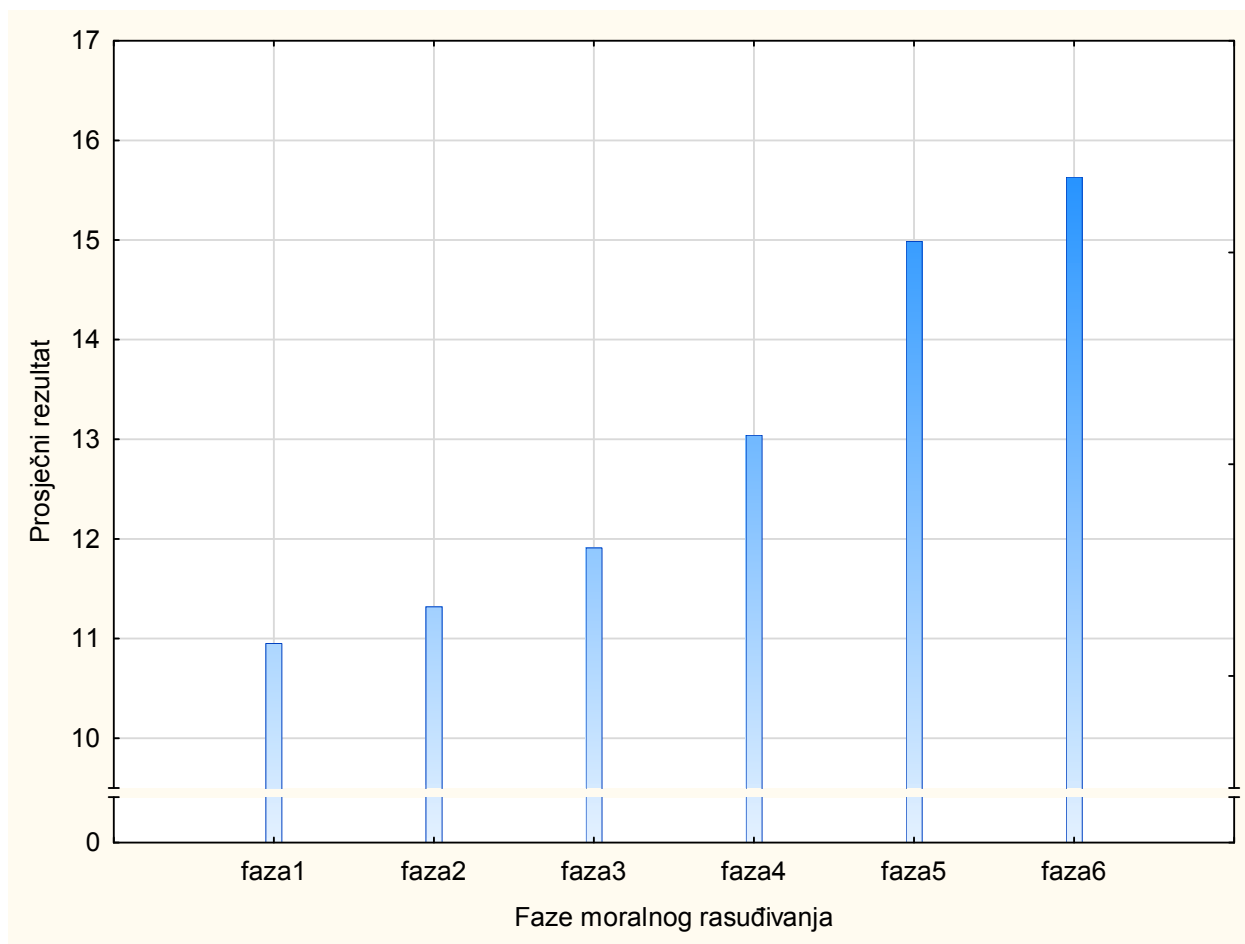
Spol	Indeks moralnog	Humanistička	Konzervativna
------	-----------------	--------------	---------------

		rasuđivanja	orijentacija	orijentacija
<i>M</i>	M	0.477	0.278	0.003
	Ž	0.479	0.268	0.350
<i>SD</i>	M	0.080	0.975	1.126
	Ž	0.083	1.040	0.934
<i>K- S</i>	M	D= 0.660	D=0.075	D=0.660
	Ž	D= 0.054	D= 0.065	D=0.054

Tablica 2 Prikaz osnovnih deskriptivnih parametara (aritmetička sredina, standardna devijacija i Kolmogorov- Smirnov test) pojedinih faza Testa moralnog rasuđivanja za muškarce (N=113) i žene (N= 176).

	Spol	Faza 1	Faza 2	Faza 3	Faza 4	Faza 5	Faza 6
<i>M</i>	M	10.619	10.920	11.460	12.850	14.664	14.858
	Ž	11.165	11.574	12.199	13.165	15.193	15.136
<i>SD</i>	M	4.509	0.434	4.567	3.883	4.066	3.610
	Ž	4.129	4.994	4.104	4.123	4.309	3.666
<i>K-</i>	M	D=0.087	D=0.889	D=0,105	D=0.126*	D=0.098	D=0.091
<i>S</i>	Ž	D=0.053	D=0.062	D=0.110*	D=0.086*	D=0.112*	D=0.104*

*<.05

Slika 4. Prikaz prosječnog rezultata ispitanika po fazama moralnog rasuđivanja

Prije nego se pristupilo izračunu razlika u skladu s postavljenim problemima, testirane su razlike u homogenostima varijanci pojedinih grupa pomoću Levenovog testa, te su u svim situacijama vrijednosti testa bile statistički neznačajne. Također, rezultati testiranja normalnosti distribucija ukazuju da su normalno distribuirane vrijednosti indeksa moralnog rasuđivanja, dviju orijentacija, te većina faza moralnog rasuđivanja, dok su distribucije 3., 4., 5. i 6. faze moralnog razvoja kod žena značajno različite od normalne raspodjele. Vrijednosti asimetričnosti i spljoštenosti distribucija onih varijabli koje odstupaju od normalne raspodjele iznosile su do 0,5, pa su sve razlike izračunate parametrijskim statističkim postupcima.

Kako bi se ispitalo postoji li razlika između žena i muškaraca u indeksu moralnog rasuđivanja, humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji, izračunati su t- testovi za nezavisne uzorke.

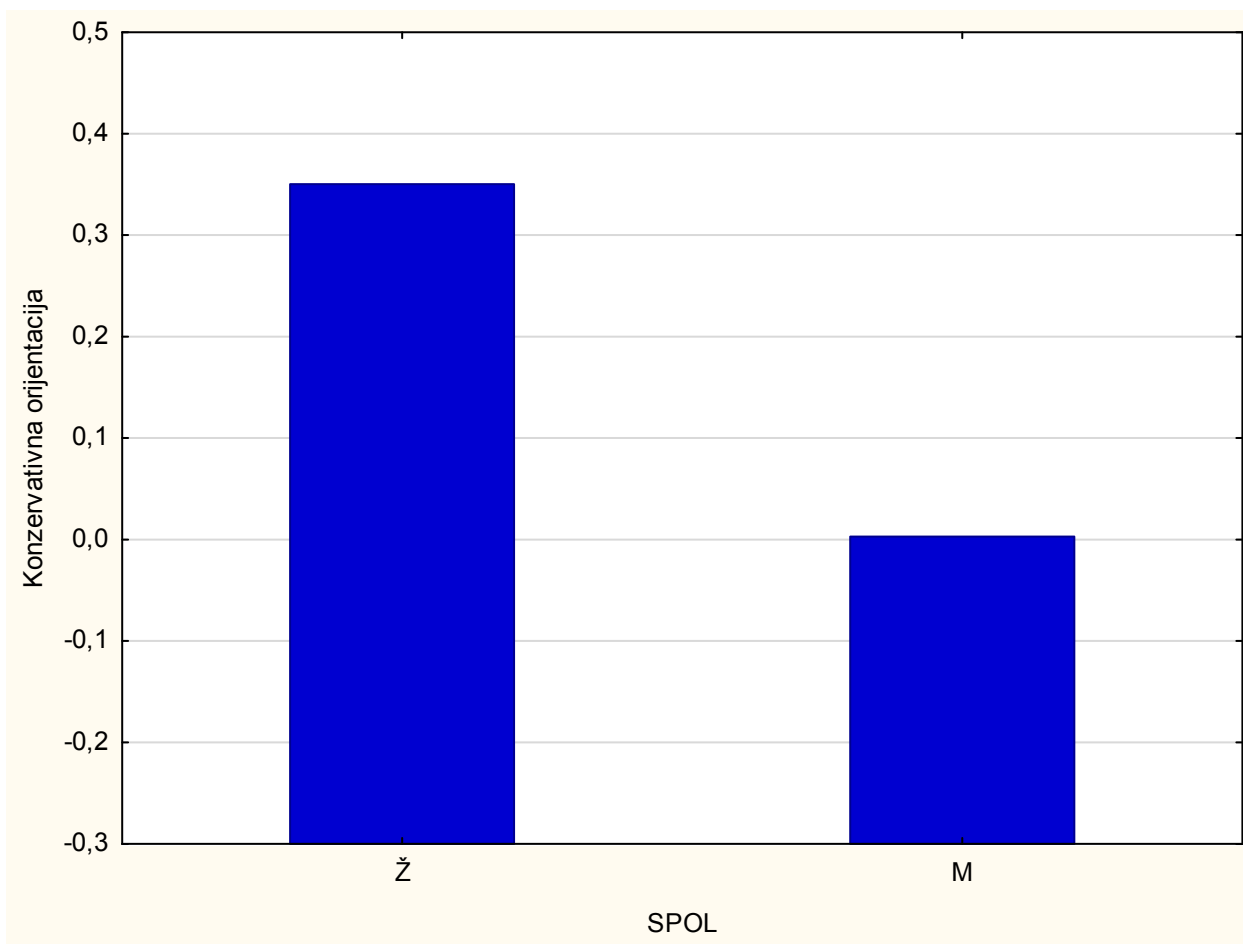
Tablica 3 Prikaz rezultata t- testova za nezavisne uzorke na varijablama moralnog rasuđivanja, humanističke te konzervativne orijentacije na uzorku muškaraca i žena.

	Indeks moralnog rasuđivanja	Humanistička orijentacija	Konzervativna orijentacija
<i>M</i> (Ž)	0.478	0,268	0.350
<i>M</i> (M)	0,477	0,278	0.003
<i>t</i>	0.207	-0.078	2.844
<i>df</i>	287	287	287
<i>p</i>	0.834	0.938	0.05*

$p < .05$

Izračunom t-testova za nezavisne uzorke utvrđena je granična statistički značajna razlika između muškaraca i žena s obzirom na varijablu konzervativne orijentacije, u smjeru da su žene imale veći rezultat u odnosu na muškarce.

Nisu utvrđene statistički značajne razlike u humanističkoj orijentaciji i indeksu moralnog rasuđivanja s obzirom na spol.

Slika 1. Grafički prikaz rezultata na varijabli konzervativne orijentacije s obzirom na muški (M) i ženski (Ž) spol.

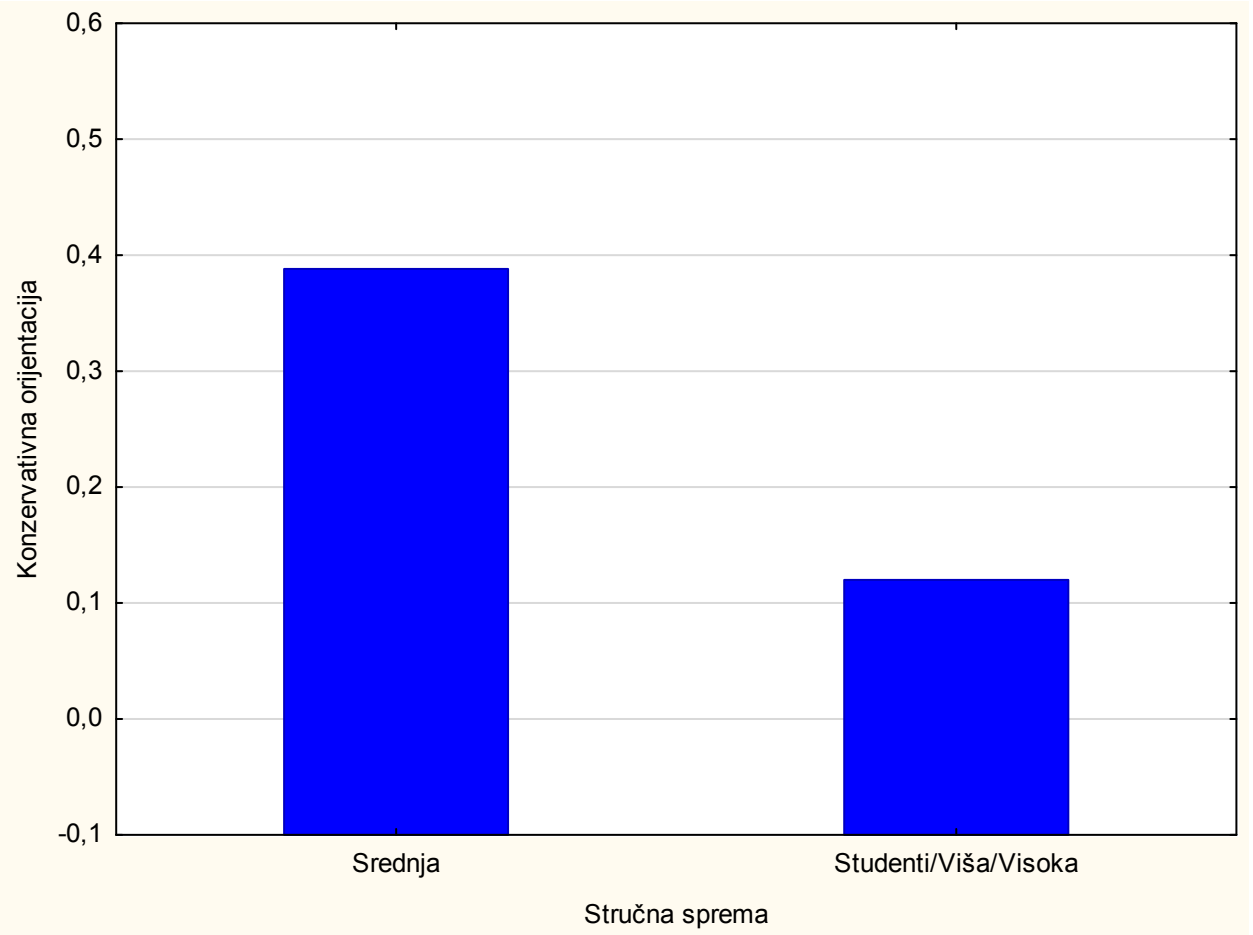
Kako bi se ispitalo postoje li razlike u indeksu moralnog rasuđivanja, humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji s obzirom na stručnu spremu izračunate su jednosmjerne analize varijance.

Tablica 4 Prikaz rezultata jednosmjernih analiza varijanci izračunatih kako bi se utvrdilo postoje li razlike u indeksu moralnog rasuđivanja, humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji s obzirom na stručnu spremu

	Indeks moralnog rasuđivanja	Humanistička orijentacija	Konzervativna orijentacija
<i>F</i>	1.405	0.554	1.971
<i>df</i>	3	3	3
<i>p</i>	.242	.646	.118

Provedbom jednosmjernih analiza varijance nisu utvrđene statistički značajne razlike u varijablama indeksa moralnog rasuđivanja, humanističke te konzervativne orijentacije s obzirom na stručnu spremu.

Budući da je broj ispitanika u skupinama s višom i visokom stručnom spremom znatno manji nego u skupinama sa srednjom stručnom spremom i studenata provedena je dodatna analiza te su ispitanici bili grupirani u dvije kategorije: one sa srednjom stručnom spremom (102 ispitanika) i sve one koji imaju viši stupanj obrazovanja od srednje stručne spreme (187 ispitanika). S tako formiranim skupinama ispitanika još jedan put su, koristeći t- testove za nezavisne skupine, testirane razlike u indeksu moralnog rasuđivanja te humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji. Pokazalo se da se ispitanici sa srednjom stručnom spremom i oni s višim stupnjem obrazovanja ne razlikuju u indeksu moralnog rasuđivanja ($t=2.357$, $df=287$, $p=0.126$) te u humanističkoj orijentaciji ($t=-0.356$, $df=287$, $p=0.722$), dok je utvrđena granično značajna razlika u konzervativnoj orijentaciji ($t=2.137$, $df=287$, $p=0.05$), u smjeru da su konzervativniji ispitanici čije obrazovanje završava na srednjoškolskom.

Slika 2. Grafički prikaz rezultata ispitanika na varijabli konzervativne orijentacije s obzirom na stručnu spremu

Kako bi se utvrdilo postoje li statistički značajne razlike u indeksu moralnog rasuđivanja, humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji s obzirom na različite razine zaposlenja, provedene su jednosmjerne analize varijance.

Tablica 5 Prikaz rezultata jednosmjernih analiza varijance razlika u indeksu moralnog rasuđivanja, humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji s obzirom na zaposlenje (zaposleni, nezaposleni, studenti i umirovljenici)

	Indeks moralnog rasuđivanja	Humanistička orijentacija	Konzervativna orijentacija
<i>F</i>	1.538	1.690	2.460
<i>df</i>	3	3	3
<i>p</i>	.205	.169	.062

Nisu utvrđene statistički značajne razlike u indeksu moralnog rasuđivanja, humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji s obzirom na status zaposlenosti.

6. Rasprava

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos moralnog rasuđivanja i sociodemografskih karakteristika. Moral i moralno ponašanje vrlo su složeni konstrukti koji imaju velik broj korelata. Iako je područje morala oduvijek bilo zanimljivo znanstvenicima iz različitih područja, u zadnje vrijeme ono je vrlo aktualno, prvenstveno zbog potrebe ponovnog preispitivanja tradicionalnih koncepata koji, između ostalog, uključuju koncept moralnog rasuđivanja kao središnju odrednicu morala (Proroković, 2016). Kao što je već navedeno, postoji mnoštvo korelata morala. U ovom istraživanju moral je operacionaliziran preko indeksa moralnog rasuđivanja koji se razlikuje od do sada korištenih parametara u drugim istraživanjima te se nastojao obuhvatiti velik broj varijabli koje bi mogle biti povezane s moralom i moralnim rasuđivanjem, a fokus je bio na varijablama spola i razine obrazovanja (stručne sprema) kao jedinih od najčešće ispitivanih varijabli u području morala. Pitanje utjecaja spola na moralno rasuđivanje jedno je od najkontroverznijih i najčešće ispitivanih. Uz spol, jedan od korelata moralnog rasuđivanja, svakako je i obrazovanje za koje se pokazalo da je jedan od najkonzistentnijih, a ujedno inajsnažnijih korelata razvoja moralnog rasuđivanja (Rest i Thoma, 1985).

Prvi dio problema ovog istraživanja bio je ispitati razlikuju li se muškarci i žene u rezultatima na varijablama indeksa moralnog rasuđivanja te humanističke i

konzervativne orijentacije te je pretpostavljeno da neće biti značajnih razlika s obzirom na spol u navedenim varijablama s obzirom na nalaze većine novijih istraživanja prema kojima nema razlika u moralnim stadijima i orijentacijama s obzirom na spol. Obradom podataka pokazalo se da zaista nema razlika s obzirom na spol u indeksu moralnog rasuđivanja, kako je i pretpostavljeno. Ovakvi rezultati idu u prilog većini novijih istraživanja. Međutim, iako se pokazalo da nema razlika s obzirom na spol u indeksu moralnog rasuđivanja, a također i na varijabli humanističke orijentacije, utvrđeno je da razlike s obzirom na spol postoje na varijabli konzervativne orijentacije pri čemu su žene imale značajno viši rezultat u odnosu na muškarce (Tablica 3) što je jasno vidljivo i na grafičkom prikazu (Slika 2). Iako ovakvi rezultati nisu bili očekivani moguće ih je djelomično objasniti osvrćući se na razlike u društvenim ulogama muškaraca i žena kroz povijest. Naime, muškarci su oduvijek imali ulogu zaštitnika obitelji te su uvijek bili ti koji su bili odgovorni za financijsku sigurnost vlastite obitelji i pribavljanje sredstava za preživljavanje, dok su žene imale ulogu brige za djecu, bile su sklonije poštovanju normi i zakona te stoga ni ne iznenađuje činjenica da su žene imale više rezultate na varijabli konzervativne orijentacije, s obzirom da je konzervativna orijentacija u ovom slučaju prosjek rezultata *contra* argumenata prve dileme i *pro* argumenata druge dileme. Budući da kroz povijest žene nisu bile te koje su financijski brinule za svoju obitelj, ne iznenađuje to što u slučaju prve dileme manje opravdavaju krađu budući da im se teže staviti u poziciju muškarca koji je provalio u skladište i ukrao hranu kako bi pomogao obitelji i prijateljima (Kerpelman, Schvaneveldt, 1999). Također, iako je upitno mogu li se odgovori na ovom upitniku dovesti u vezu sa stvarnim ponašanjem, zanimljivo je napomenuti kako istraživanja pokazuju da su žene manje sklone krađi i općenito antisocijalnim ponašanjima (Putkonen i sur., 2011) te stoga ne čudi što u manjem stupnju opravdavaju postupak muškarca iz prve dileme. Orijentiranost na zaštitu obitelji i brigu za druge može se također objasniti i favoriziranje *pro* argumenata druge dileme, odnosno onih koji idu u prilog odluci žene da ne dopusti presađivanje organa svoj supruga, unatoč činjenici da bi to spasilo život jednoj mladoj djevojci. To donekle ide u prilog pretpostavci o orijentiranosti žena na brigu za druge, a i logično je da žene više opravdavaju odluku žene iz priče budući da im se lakše staviti u njenu poziciju te, potaknute više emocijama, zaključiti da bi i one same napravile isto.

Drugi dio problema u ovom istraživanju bio je ispitati postoje li razlike u indeksu moralnog rasuđivanja te humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji s obzirom na stručnu spremu, odnosno stupanj formalnog obrazovanja ispitanika. Pretpostavljeno je kako će više rezultate na navedenim zavisnim varijablama imati ispitanici većeg stupnja obrazovanja, odnosno više stručne spreme. Provedbom jednosmjerne analize varijance nisu utvđene statistički značajne razlike u indeksu moralnog rasuđivanja te dvijema orijentacijama između ispitanika sa srednjom stručnom spremom, studenata te onih s višom i visokom stručnom spremom (Tablica 4). Budući da je broj ispitanika u skupini ispitanika sa srednjom stručnom spremom bio znatno veći od broja onih s visokom i višom stručnom spremom, ponovno je provedena analiza podataka ovaj put uključujući dvije kategorije ispitanika: one sa srednjom stručnom spremom te sve ispitanike koji imaju viši stupanj obrazovanja od srednje stručne spreme. Nakon obrade podataka utvrđeno je kako nema razlika u indeksu moralnog rasuđivanja i humanističkoj orijentaciji među dvijema skupinama, ali da postoji razlika u konzervativnoj orijentaciji s obzirom na stručnu spremu pri čemu su ispitanici sa srednjom stručnom spremom imali značajno viši rezultat od onih s višim razinama stručne spreme. Viši rezultati na varijabli konzervativne orijentacije ispitanika sa srednjom stručnom spremom mogli bi se objasniti time da, iako generalno ispitanici različitih razina stručne spreme imaju podjednake rezultate na indeksu moralnog rasuđivanja, moguće je da ispitanici sa srednjom stručnom spremom ipak spremnije prihvataju norme i zakone, odnosno više su orijentirani na norme. Kako je vidljivo, generalno ovi rezultati ne idu u prilog postavljenoj hipotezi prema kojoj bi ispitanici na višim razinama obrazovanja trebali imati više rezultate na varijabli indeksa moralnog rasuđivanja s obzirom na to da su ispitanici koji biraju više razine obrazovanja, oni koji su više zainteresirani za vlastiti razvoj što ujedno implicira i razvoj moralnog rasuđivanja prema višim razinama. Ovakvi rezultati ne idu u prilog rezultatima većine prijašnjih istraživanja prema kojima je napredovanje moralnog rasuđivanja povezano s pohađanjem fakulteta (King i Mayhew, 2002). Međutim, neki od istraživača ipak nisu našli utjecaj visokog obrazovanja na moralno rasuđivanje. Primjerice, Commons i sur. (1989) nisu našli povezanost između stadija moralnog rasuđivanja i razina obrazovanja kod članova Mense. Međutim, valja primjetiti kako su takvi rezultati mogli biti uzrokovani specifičnošću te grupe. Nucci i Pascarella (1987) objašnjavaju ovakve nalaze različitim iskustvima studenata. Naime, oni

navode kako pojedini studenti mogu imati porilično različita iskustva na fakultetu te da određeni tipovi socijalnih i obrazovnih iskustava mogu biti izraženiji od drugih (prema Armon, Dawson, 1997). Nadalje, Rest i Narvaez (1991) objašnjavaju da isto obrazovanje nikad ne implicira isto iskustvo za dva različita pojedinca te da veza između razvoja moralnog rasuđivanja i obrazovanja može biti valjana ispitana samo kad su priroda i kvaliteta veze student- obrazovanje uzeti u obzir. Dakle, samo pohađanje fakulteta ne mora imati utjecaj na razvoj moralnog rasuđivanja te različiti čimbenici, poput uključenosti u studiranje te razne izvannastavne aktivnosti mogu utjecati na razvoj moralnog rasuđivanja. U svojim istraživanjima, Deemer (1987) je ispitivala efekt uključenosti u studij na razvoj moralnog rasuđivanja, a samu uključenost je operacionalizirala putem varijable nazvane *usmjerenost prema obrazovanju*. Osobe s visokim rezultatom na toj varijabli više su se trudile oko studiranja, uživale u akademskom životu, svijetu ideja, čitanju i raspravama te su pokazivale veći napredak u rezultatima na TOT- u u odnosu na studente koji su imali niske rezultate na toj varijabli (prema Hren, 2008).

Osim svega navedenog treba naglasiti i to da su u istraživanjima u kojima su dobivene razlike u moralnom rasuđivanju s obzirom na stupanj formalnog obrazovanja korišteni upitnici koji se razlikuju od onog korištenog u ovom istraživanju; u većini istraživanja korišten je TOT, dok je u ovom istraživanju korištena modificirana verzija Lindovog Moral Judgment testa, odnosno TMR, te bi stoga nekonzistentnost rezultata ovog istraživanja s prijašnjima mogla biti objašnjenja korištenjem različitih instrumenata za ispitivanje moralnog rasuđivanja te korištenjem novih mjera moralnog rasuđivanja.

Treći dio problema u ovom istraživanju bio je ispitati razlikuju li se ispitanici s različitim statusom zaposlenja u varijablama indeksa moralnog rasuđivanja te humanističkoj i konzervativnoj orijentaciji. Pretpostavljeno je da se ispitanici različitog statusa zaposlenja neće razlikovati iz razloga što varijabla zaposlenja opisuje širu socioekonomsku sliku osobe te sama ne bi trebala imati utjecaj na moralno rasuđivanje. Provedbom jednosmjerne analize varijance nije utvrđena statistički značajna razlika između ispitanika različitog statusa zaposlenja u rezultatima na navedenim zavisnim varijablama (Tablica 5). Također valja spomenuti kako većina ispitanika ima najviše rezultate u petoj i šestoj fazi moralnog rasuđivanja, što je u skladu s prijašnjim nalazima (Slika 4).

Uz sve navedeno, važno je napomenuti i neke potencijalne metodološke nedostatke koji su mogli utjecati na dobivene rezultate. Prvenstveno je potrebno naglasiti kako u uzorku broj muških i ženskih ispitanika nije bio izjednačen, pri čemu su u uzroku prevladavale žene, što je u određenoj mjeri moglo utjecati na dobivene rezultate. Također, ispitanici različitih razina obrazovanja nisu bili izjednačeni po broju, a također i različitog statusa zaposlenja, pri čemu se skupina umirovljenika sastojala od samo šest ispitanika što dovodi u pitanje valjanost dobivenih rezultata. Nadalje, budući da nije bilo moguće sve ispitanike ispitati na isti način, pri čemu su studenti ispitivani u grupama, dok su ostali ispitanici ispitivani individualno, jedan od faktora koji je mogao utjecati na rezultate jest upravo način primjene mjernog instrumenta.

Također, neki od nedostataka tiču se i prirode samih dilema korištenih u ovom istraživanju. Naime, ispitanici su uvelike naglašavali različitu prirodu dilema pri čemu bi odgovori na prvoj lako mogli odražavati situaciji u sredini u kojoj je test primjenjen tako da je moguće da se s prvom situacijom ispitanici lakše mogu poistovjetiti zbog loše političko- ekonomske situacije te zbog toga davati drukčije odgovore u smjeru većeg odobravanja postupka. U usporedbi s prvom dilemom, druga dilema vezana je uz odluku o ljudskom životu i to bliskog člana obitelji tako da bi odgovori na ovu dilemu mogli uvelike biti potaknuti emocijama, a ne samim moralnim rasuđivanjem. Također, budući da većina ispitanika u stvarnom životu ipak nije imala iskustva sa situacijom opisanom u drugoj dilemi, moguće je da je za većinu ispitanika druge dileme ona više hipotetske prirode, za razliku od druge koja je bliža stvarnoj životnoj situaciji u ispitivanoj sredini pa je moguće da su dobiveni rezultati iskrivljeni upravo iz tog razloga.

7. Zaključak

1. a) Nije utvrđena razlika u indeksu moralnog rasuđivanja između muškaraca i žena
b) Nije utvrđena razlika u indeksu moralnog rasuđivanja s obzirom na stručnu spremu
c) Nije utvrđena razlika u indeksu moralnog rasuđivanja s obzirom na stupanj zaposlenja
- 2.

- a) Utvrđena je razlika u varijabli konzervativne orijentacije između muškaraca i žena pri čemu su žene imale više rezultate u odnosu na muškarce. Nije utvrđena razlika u varijabli humanističke orijentacije između muškaraca i žena
- b) Utvrđena je značajna razlika između ispitanika različitih razina obrazovanja na varijabli konzervativne orijentacije pri čemu su ispitanici sa srednjom stručnom spremom imali više rezultate u odnosu na ispitanike s višim razinama obrazovanja. Nije utvrđen efekt stupnja obrazovanja na varijablu humanističke orijentacije.
- c) Nije utvrđena razlika između ispitanika različitog statusa zaposlenja u rezultatima u varijablama humanističke i konzervativne orijentacije.

8. Literatura

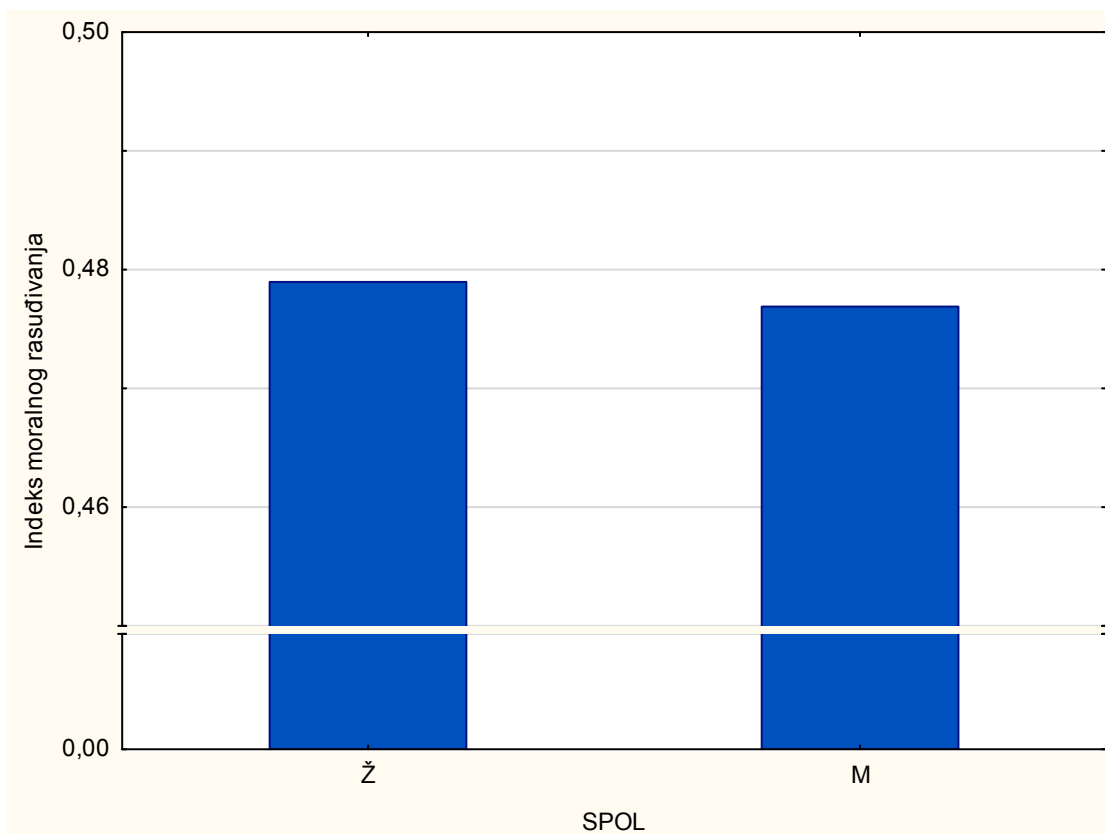
- Al- Ansari, E. M., (2002). Effects of gender and education on the moral reasoning of Kuwait University students. *Social Behaviour and Personality*, 2002, 30 (1), 75-82.
- Anić, V. (2004). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Armon, C., Dawson, T. L., (1997). Developmental Trajectories in moral reasoning across the life span. *Journal of Moral Education*, 26, (4), 355.- 370.
- Blacksher, E. (2002). On being poor and feeling poor: Low socioeconomic status and moral self. *Theoretical Medicine and Bioethics*. 23 (6), 455- 470.
- Boban, K. (2015). *Odnos moralnih kompetencija, stilova rješavanja konflikta i osobina ličnosti*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Carpendale, J.I.M. (2000). Kohlberh and Piaget on stages and moral reasoning. *Developmental Review*, 20, 181 – 205.

- Colby, A., Kohlberg L., Giebs, J., Lieberman, M. (1983) Report on a 20-year longitudinal study of moral development, *Monograph of the Society for Research in Child Development*, 48, 1-124.
- Commons, M. L., Armon, C., Richards, F. A., Schrader, D. (1989). A multi-domain study of adult development. *Adult development*. 33- 56.
- Galotti, K. M. (1989). Gender differences in self-reported moral reasoning: A review and new evidence. *Journal of Youth and Adolescence*, 18(5), 288- 304.
- Haan, N., Langer, J., Kohlberg, L. (1976). Family patterns of moral reasoning. *Child development*. 47(4), 1204- 1206.
- Hren, D. (2008). *Utjecaj visokoškolskog obrazovanja na razvoj moralnograsuđivanja osoba mlađe odrasle dobi*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet
- Holstein, C. B. (1976). *Irreversible, stepwise sequence in the development of moral judgment: A longitudinal study of males and females*. *Child development*., 47, 51- 61.
- Jeffre, S., Hyde, J. S. (2000). Gender differences in moral orientation: A meta- analysis. *Psychological Bulletin*, 126(5), 703- 726.
- Kerpelman, J. L., Schvaneveldt, P. L. (1999). Young adults anticipated identity importance of career marital and parental roles: Comparison of men and women with different role balance orientations. *Sex roles*, 41(3/4)
- King, P.M. & Mayhew, M.J. (2002). Moral judgement in higher education: insights from the Defining Issues Test. *Journal of Moral Education*, 31(5), 248- 270.
- Kohlberg, L. i Hersh, R.H. (1977). Moral development: A review of the theory. *Theory into practice*, 16 (2), 53 – 59.
- Lind, G. (1985). *Moral development and the social environment*. Edison, NJ : Transaction publisher.
- Maqsd, M. (1998). Moral orientation of Batswana high school pupils in South Africa. *Journal of Social Psychology*, 30, 255- 257.
- Muthukrishna, N., Govender, D., (2001). Moral reasoning in the early years: age and gender patterns amongst young children in South Africa. *Gender and Behaviour*, 9 (1)

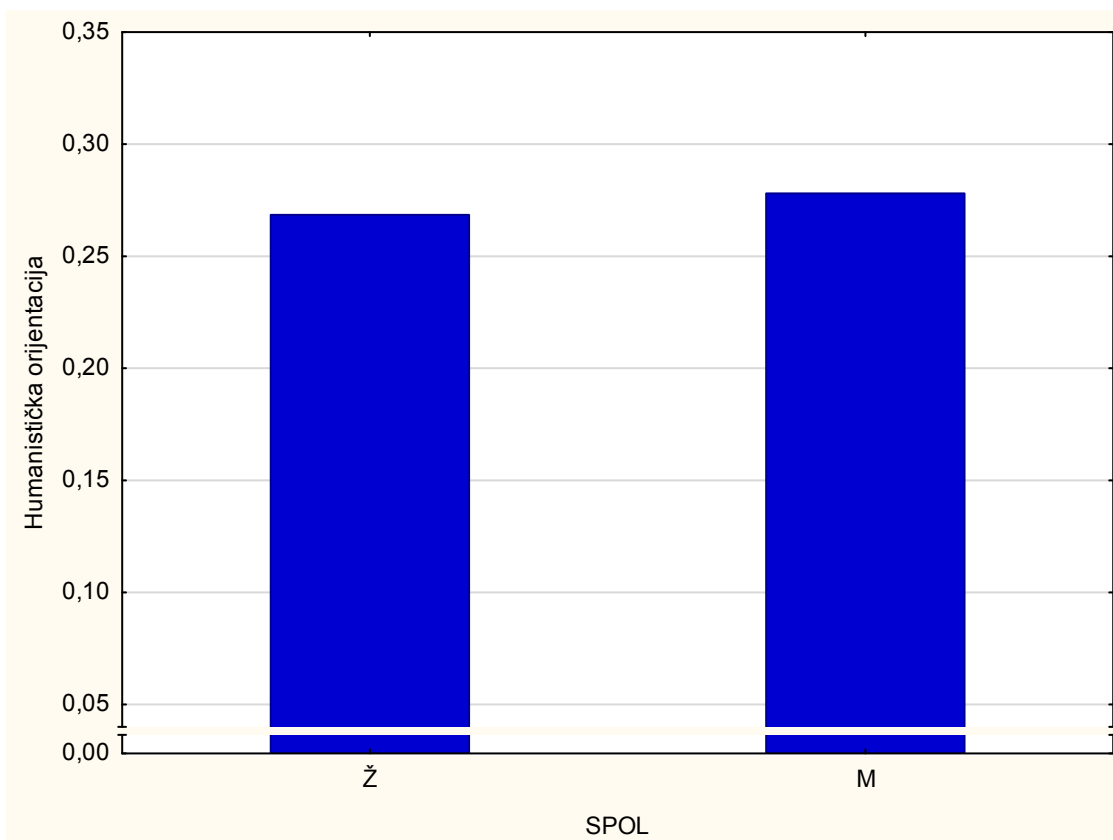
- Nather, F., (2013). Exploring the impact of formal education on moral reasoning abilities of college students. *College Student Journal*, 48(3), 470- 477.
- Park, J. Y., Johnson, R. C. (1984). Moral development in rural and urban Korea. *Journal of cross- cultural psychology*, 15 (1), 35- 34.
- Pratt, M. W., Diessner, R., Pratt, A., Hunsberger, B., Pancer, S. M. (1996). Moral and socialreasoning and perspective taking in later life: a longitudinal study. *PsychologicalAging*. 11(1), 66- 73.
- Pratt, M. W., Golding, G., Hunter, W., Sampson, R. (1988). Sex differences in adolescent moral orinetations. *Journal of psychology*. 56, 373- 391.
- Proroković, A. (2016). *Test moralnog rasuđivanja*. Neobjavljena Zbirka psihologijskih skala i upitnika. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Putkonen, H., Weizmann- Henelius, G., Lindberg, N., Rovano, T., Hakhamen- Nyholm, H. (2011). Gender differences in homicide offenders, criminal career, substance abuse and mental health care. A nationwide register- based study of Finninsh homicide offenders 1995- 2004. *Criminal behaviour and Mental Health* 21: 51- 62
- Redžić, S. (2015). Youth gender differences in moral reasoning on gender morality in the light of theories by Kohlberg and Gilligan. *Teme*, Vol. 17, No. 4, 1083- 1103.
- Rest, J., Narvaez, D. (1991). The college experience and moral development. *Handbook of Moral Behavior and Development*, Vol. 2, 229- 245.
- Rest, J., Deemer, D., Bamett, R., Spickelmier, J., & Volker, J. (1986). *Life experiences and developmental pathways*. In J. Rest (Ed.), *Moral development: Advances in research and theory* (28-58).
- Walker, L. (1989) A longitudinal study of moral reasoning. *Child Development*, 60 (2) 157-166.

9. Prilozi

Prilog 1. Grafički prikaz rezultata testiranja značajnosti razlika u indeksu moralnog rasuđivanja te humanističkoj orijentaciji s obzirom na spol ispitanika

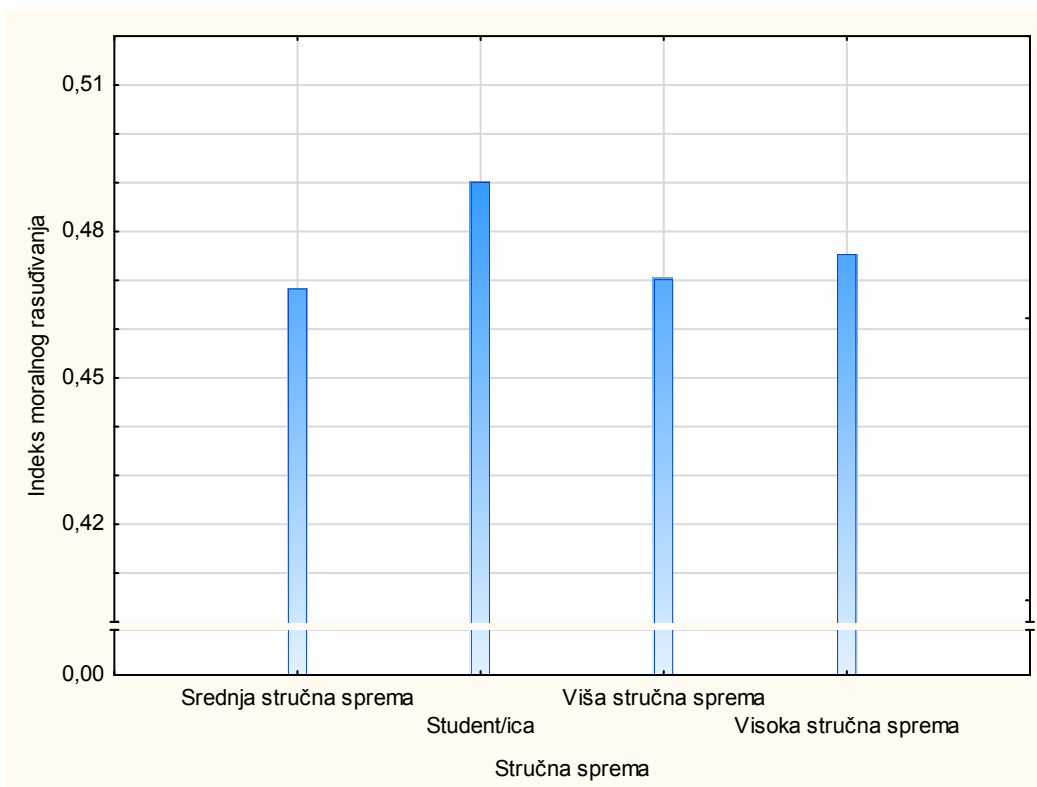

Slika 1. Grafički prikaz vrijednosti indeksa moralnog rasuđivanja s obzirom na muški (M) i ženski (Ž) spol.

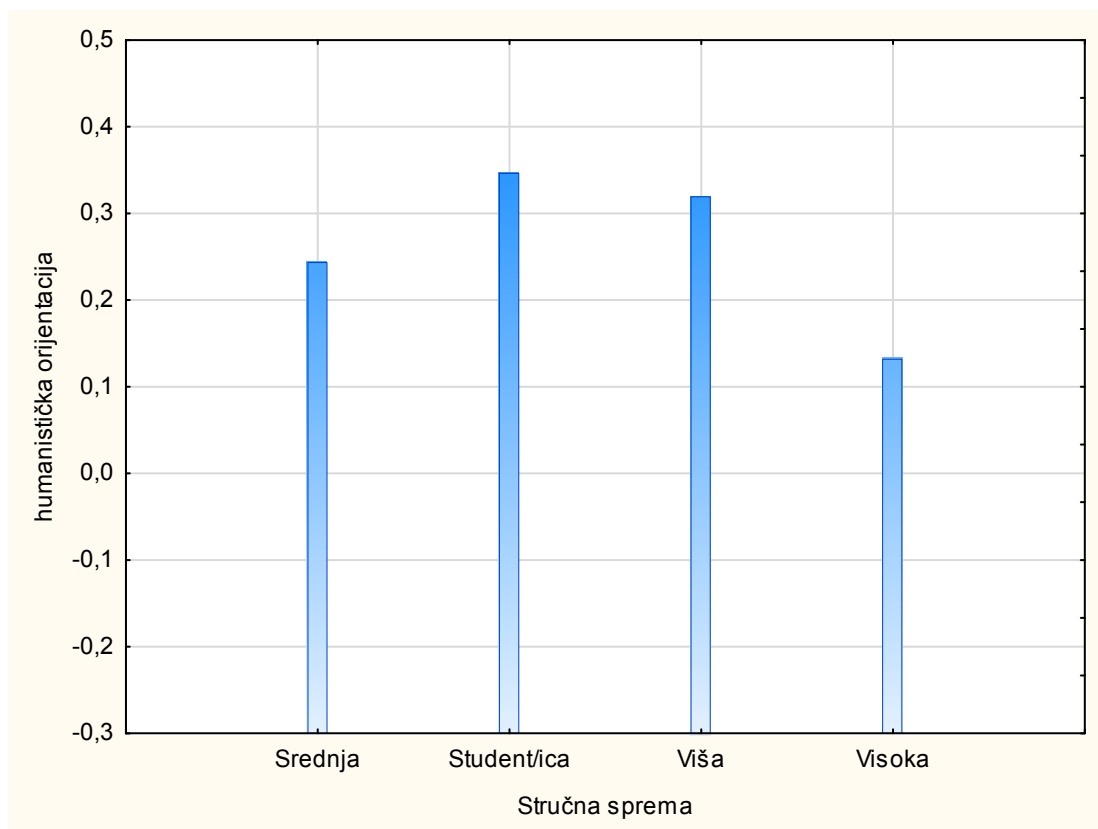

Slika 2. Grafički prikaz rezultata na varijabli humanističke orijentacije s obzirom na muški (M) i ženski (Ž) spol.

Prilog 2. Grafički prikaz rezultata ispitanika u indeksu moralnog rasuđivanja te humanističkoj orijentaciji s obzirom na stručnu spremu

Slika 3. Grafički prikaz rezultata na varijabli indeksa moralnog rasuđivanja s obzirom na različite razine stručne spreme.

Slika 4. Grafički prikaz rezultata na varijabli humanističke orijentacije s obzirom na različite razine stručne spreme